

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA İSTANKÖY TÜRKLERİNİN GÜNLÜK YAŞAM VE İLETİŞİM PRATİKLERİ: BİR SÖZLÜ TARİH DENEMESİ*

Mehmet IŞIK**

Öz

İstanköy adası, barındırdığı Türk nüfusunun fazlalığı, adalardaki ibadete açık iki camiden birisine ev sahipliği yapıyor olması ve Türkiye'ye yakınlığı ile Ege adaları içerisinde özgün bir yere sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Rodos'un fethinden hemen sonra 5 Ocak 1523 tarihinde Osmanlı egemenliği altına giren İstanköy, 1912 yılına kadar yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. 1912 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilmiş ve 1947 yılında Yunanistan'a bırakılmıştır. Adanın Yunan egemenliğine girmesinden sonra Türkler üzerindeki baskı artmıştır. İş kurma ve taşınmaz mal satın alma izni verilmemesi, ibadet ve anadilde eğitim haklarının sınırlandırılması, eğitim ve kamu hizmetine girme alanındaki fırsat eşitsizlikleri, 1952 toprak reformu, kamu imkânlarından yararlanamama gibi sebeplerle 1950'den sonra Türklerin adadan Türkiye'ye yönelik göç hareketi giderek hızlanmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekati sonrasında ise en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bir sözlü tarih araştırması olarak tasarlanan bu çalışmada İstanköy Türklerinin İkinci Dünya Savaşı Sonrasında günlük yaşam ve iletişim pratikleri, 1967 yılında Türkiye'ye göç etmiş iki İstanköylü öğretmen ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular çerçevesinde ortaya konulmuştur. Yapılan analizler sonucunda İkinci Dünya Savaşı sonrasında İstanköy adasının gelişmemiş bir yer olduğu, Türklerin genellikle Germe köyünde ve şehir merkezinde yerleşik olduğu Türklerin geçimlerini genellikle tütün ve bahçe tarımı ile sağladığı, Türkler arasında bir kır bekçisi dışında memur olan kimsenin bulunmadığı; adada elektrik, su ve telefon gibi temel hizmetlerin sadece şehir merkezi ile sınırlı olduğu, Germe köyünde aydınlatmanın sokak lambaları ile su ihtiyacının ise Osmanlı döneminden kalma çeşmelerden karşılandığı, şehir merkezi köyler arasındaki ulaşımın genellikle at ve eşek gibi binek hayvanları ile sağlandığı belirlenmiştir. Bunun yanında adada iletişim ve ulaşım ağının zayıf olduğu, iletişimin genel olarak yüz yüze iletişim yoluyla sağlandığı, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmadığı, Türklerin herhangi kitle iletişim aracına sahip olmadığı, haber alma ihtiyacının genellikle Türkiye'den gelen akrabalarından ya da Türk radyolarından karşılandığı saptanmıştır. Türkler ile Rumlar arasında ilişkilerde büyük sorunların bulunmadığı, karşılıklı olarak birbirlerinin bayramlarını kutladıkları, komşu olarak birbirine gidip geldikleri; ancak Türkiye ile Yunanistan arasında bir kriz çıkması halinde bu ilişkilerin birden bozulduğu tespit edilmiştir. Böylesi dönemlerde birbirine karşılıklı olarak iğneleyici sözler sarf edebildikleri ya da Rum çocukların Türkleri aşağılayan tekerlemeler söyleyerek sokaklarda dolaşarak Türk toplumunda tedirginliğe sebep olabildikleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: sözlü tarih, İstanköy Adası, İstanköy Türkleri, gündelik yaşam, folklor

* Türk Tarih Kurumu ile Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından 19-20 Ekim 2017 tarihlerinde ortaklaşa düzenlenen "Uluslararası Ege Adaları Sempozyumu"nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü Mardin/Türkiye, mehmet.isik@artuklu.edu.tr. ORCID:0000-0002-1682-2610

DAILY LIFE AND COMMUNICATION PRACTICES OF TURKS IN İSTANKÖY AFTER THE SECOND WORLD WAR: AN ORAL HISTORY ESSAY

Abstract

The island of İstanköy (Kos) is a unique example among the Aegean islands due to its Turkish population, the presence of one of the two mosques open for worship on the islands, and its proximity to Turkey. The island came under Ottoman rule on January 5, 1523, after the conquest of Rhodes during the reign of Suleiman the Magnificent, and remained under Ottoman rule for approximately four hundred years until 1912. It was occupied by the Italians in 1912 and left to Greece in 1947. After the island came under Greek rule, the pressure on the Turks increased. The migration movement of Turks from the island to Turkey gradually accelerated after 1950 due to reasons such as not being given permission to start a business and purchasing real estate, limiting the rights to worship and education in the mother tongue, inequalities in opportunities in the field of education and entering public service, the 1952 land reform, and not being able to benefit from public facilities. It reached its highest level after the 1974 Cyprus Peace Operation. This study was designed as an oral history research, aiming to reveal the daily life and communication practices of İstanköy Turks after the Second World War, based on the findings obtained from in-depth interviews with two Kos teachers who immigrated to Turkey in 1967. After analyzing the data, it was concluded that after World War II, Kos was an undeveloped place where Turks were generally settled in Germe village and the city center. The Turks made their living from tobacco and horticultural agriculture, and there were no civil servants among the Turks, except for a country guard. Basic services such as electricity, water, and telephone were limited only to the city center. In Germe village, the lighting was met by street lamps, and water needs were met from fountains from the Ottoman period. Transportation between the city center and villages was generally provided by riding animals such as horses and donkeys. It was noted that the communication and transport network on the island was weak, communication was generally through personal contacts, mass means of communication were not widespread, Turks did not have mass means of communication and the need for news was generally met by relatives from Turkey or Turkish radio stations. There are no major problems in relations between Turks and Greeks, they celebrate each other's holidays, and they visit each other as neighbors; however, it has been determined that in the event of a crisis between Türkiye and Greece, these relations suddenly deteriorate. It has been determined that during these crisis periods, they can exchange sarcastic remarks against each other or Greek children can cause uneasiness in the Turkish society by wandering around the streets chanting nursery rhymes degrading the Turks.

Keywords: oral history, island of İstanköy, İstanköy Turks, daily life, İstanköy folklore

Giriş

Büyük tıpçı Hipokrat'ın memleketi olarak bilinen İstanköy adası, gerek barındırdığı Türk nüfusu, gerek adalardaki ibadete açık iki camiden birisine ev sahipliği yapıyor olması gerekse Türkiye'ye yakınlığı ile Ege adaları içerisinde özgün bir örnek teşkil eder. Ada, Batı Anadolu sahillerine yakın bir yerde Gökova körfezinin (İstanköy körfezi) girişinde yer alır. Haritada Gökova (Ceramic) Körfezi'ne yüzmek üzere olan dev bir yunus gibi görünen İstanköy'ün yüzölçümü 287 km², uzunluğu takriben 40 km, genişliği 8 km'dir. Bodrum'a yaklaşık 17 km mesafededir (Paton ve Hicks, 1891: IX). Bodrum'un batısındaki Akyarlar köyü hizalarında bu mesafe 5 kilometreye kadar düşer (Emecen, 2001: 308). Ada Rodos'a 110 km, Girit'e 250 km, Pire limanına 350 km mesafededir. Ada özellikle güney ve batı bölümünde kayalık olmakla birlikte kuzey bölümünün doğu kısmı verimli topraklara sahiptir. Tahıl, ipek ve şarap üretimi yapılan adanın hemen her yerinde meyve ağaçları bulunmaktadır (Taşkiran, 2011: 78).

İstanköy Adası uzun bir tarihe sahiptir. Homeros adanın kalabalık bir yerleşim yeri olduğundan bahseder. Sakinleri Dor kökenliydi ve anakaradaki Dor kolonileriyle yakın bağlantıları vardır. Başlıca şehri, antik çağda Astypalaea olarak adlandırılan Kos'tur. Tarihçi Strabon, Kos şehrinin büyük olmadığını, ancak çok kalabalık olduğunu ve oraya deniz yoluyla gelenler tarafından büyük bir avantaj olarak görüldüğünü belirtir. Duvarların dışında, birçok hayranlık uyandıran sanat eseri ve Apelles'in iki ünlü tablosu, Antigonus ve Afrodit Anadyomene ile zenginleştirilmiş ünlü bir Aesculapius tapınağı bulunur. Adanın toprağı, özellikle şarapçılıkta Sakız ve Midilli'ninkilerle yarışacak kadar verimlidir. Ayrıca mor boyası ve şeffaf bir ipek kumaş türü üretmesiyle de ünlüdür (Peck, 1897: 420).

Tarih boyunca farklı isimlerle anılan adanın eski çağlardaki ismi, ilk hükümdarı Merops'a mal edilerek verilen "Merope"dir. Daha sonraları Merops'un kızı "Koa"ya atfen "Kos" da denilmiştir. Ortaçağ'da adaya muhtemelen uzun ince coğrafi yapısından ötürü, "uzun" anlamına gelen "Lango" adı verilmiştir. Nitekim, adanın boyu 45 km ve eni de 2 ilâ 10 km arasındadır. Osmanlı döneminde kullanılmaya başlayan İstanköy ismi ise Rumca "Nereye gidiyorsun?" sorusuna verilen "istin ko" sözünün Türkçeleştirilmesi sonucunda "İstanköy"e dönüşmüştür (Çelikkol, 1990: 9).

İstanköy, Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Rodos'un fethinden hemen sonra 5 Ocak 1523 tarihinde Osmanlı egemenliği altına girmiş ve 1912 yılına kadar yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştır (Örenç, 2006: 49). İstanköy'ün fethinden hemen sonra adanın Türkleştirilmesi için buraya gönüllü olarak 79 hane Türk yerleştirilmiştir. 1592'de yapılan tahrir göre ada merkezinde 3 Türk mahallesi bulunmaktadır. Önceki tahrirde 79 olan hane sayısı 132 haneye, 77 olan bekâr erkek sayısı da 216'ya ulaşmıştır. Hıristiyanların nüfusu ise 817 erkektir. Muhafızlarla (547 kişi) birlikte merkez kasabanın toplam nüfusu 4.000 kişiye ulaşmaktadır (Ahabab, 2009: 99).

19. yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti sınırları içerisinde yer alan On İki Adalardan en büyüğü olan İstanköy önce Rodos Sancağı'na ve daha sonra da Sakız Sancağı'na bağlı olarak yönetilmiştir (Baykara Taşkaya, 2023: 2271). Hacegandan Kemankeş Derviş Bey'in 1831 yılında yaptığı nüfus sayımına göre adanın Müslüman nüfusu 1.356, Gayrimüslimlerin nüfusu ise 1.838'dir (Laral, 1943: 211). 1881-82 Osmanlı Genel Nüfus Sayımında kadınlar da sayılmıştır ve Müslüman nüfus 1202'si kadın 1237'si erkek olmak üzere toplam 2439, Rum nüfus ise 5116'sı kadın 5343'ü erkek olmak üzere 10459 şeklinde belirlenmiştir (Karpas, 2003: 170, akt. Taşkaya Baykara, 2022, 515). Baykara Taşkaya'ya (2022: 514) göre İstanköy'ün de içerisinde bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetinin genelinde ilk genel nüfus sayımından (1831) itibaren nüfus devamlı bir artış eğilimi göstermiş ve gayrimüslimlerin nüfus artış oranı Müslümanlara göre çok daha yüksek olmuştur. İstanköy'de de durum benzer bir durum söz konusudur.

Ada, Eylül 1911'de Trablusgarp'ın işgali ile başlayan savaş sırasında, savaşı Osmanlı Devleti'nin değişik alanlarına yayarak Osmanlı yönetimini Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine bırakılması konusunda mecbur bırakmaya çalışan İtalya tarafından 20 Mayıs 1912'de işgal edilmiştir (Emir Ali Haydar, 1339: 202; akt. Hayta, 1994: 136). Aynı yıl imzalanan Uşi antlaşması ile Rodos ve ON İKİ On İki Ada ile birlikte Türkiye'ye iade edilmesine karar verilmiş, fakat bu iade Trablusgarp ve Bingazi'deki bütün Osmanlı kuvvetleri ile sivil memurların geri çekilmesi şartına

bağlanmıştı (Turan, 1965: 97). Antlaşma şartlarına uymayan İtalya, çeşitli bahanelerle adayı boşaltmamış ve 21 Ağustos 1915'de Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katılmasının hemen ardından Uşi Antlaşması'nın kendisine yüklediği yükümlülükleri fesh ettiğini, başka bir ifadeyle On İki Ada'dan dolayısıyla da İstanköy'den çekilmeyeceğini ilan etmiştir (Örenç, 2006: 171).

Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle çıktığı I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalamak zorunda kaldığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması ile Ege Denizi'nde bulunan tüm adalar üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmiştir (İnce, 2013: 101-128). Antlaşmanın 122. maddesi gereğince On İki Ada ile birlikte İstanköy de İtalyan egemenliğine bırakılmıştır (Turan, 1965: 97). Yunanistan, Sevr Antlaşması görüşmeleri sürerken Menteşe Adaları'nın kendisine ait olduğunu iddia ederek bu adaların İtalya'ya bırakılmasını engellemeye çalışmış; hatta bu yüzden Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasını geciktirmiştir. Bu çabaları sonucunda Başbakanı Venizelos ile İtalya'nın Paris büyükelçisi Bonin arasında, Sevr Antlaşması'nın uygulamaya konulmasının ardından yürürlüğe girmesi şartı ile bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile İtalya, Rodos ve Meis hariç 1911'den bu yana işgal altında tuttuğu tüm adaları Yunanistan'a bırakmaya razı olmuştur. Ancak bu antlaşma, tıpkı Sevr Antlaşması gibi hiçbir zaman uygulamaya koyulamamıştır (Başeren, 2003: 35-36).

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşmasında adalar konusunda istediği sonucu elde edememiş; antlaşmanın "Türkiye adalar üzerindeki bütün haklarından ve dayanaklarından İtalya yararına vazgeçer." şeklindeki 15. maddesiyle İstanköy üzerindeki haklarından feragat etmiştir. Böylece İtalya, Lozan Barış Antlaşması ile On İki Ada'yı "İtalyan Ege Adaları" (le Isole Italiane dell' Egeo) adıyla bir idari birlik hâlinde resmen topraklarına katmıştır (Yılmaz, 2007: 3363).

Lozan Antlaşmasından bir yıl sonra, 1924 yılında, İtalya On İki Ada halkına İtalyan kanunlarının uygulanacağını ilan etmiş ve 1925 yılında ada halkı üzerindeki baskıyı daha da ağırlaştırılarak On İki Ada'da oturanlara İtalyan vatandaşlığına geçme zorunluluğu getirmiştir. Bütün bu baskılar sonucunda da On İki Ada'dan göçler başlamış; Rodos ve İstanköy'de bulunan Türklerin birçoğu mallarını terk ederek Anadolu'ya yerleşmiştir (Yılmaz, 2007: 3363).

İtalyan işgali döneminde 1922 yılında nüfus sayımı yapılmıştır. Bu nüfus sayımına göre İstanköy'de Türk nüfusu toplam 4.700 kişidir. Bu nüfusun 3.717'si yani %80'i şehir merkezinde 945'i köylerde yaşamaktadır. Germe köyünde 771, Pili'de 126, Kefalos'ta 36, Antimahia'da 8 Türk bulunmaktadır. 1931 yılında bu nüfus 2.715 kişiye düşer (Orhonlu, 1964: 32). 1947 yılında ise İstanköy'de sadece 1.816 Türk kalır (Çelikkol, 1990: 3).

II. Dünya Savaşı sonuna kadar da İtalyan idaresi altında kalan İstanköy, 1945 yılında Müttefikler tarafından işgal edilmiş ve 10 Şubat 1947 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması'nın 14. maddesi gereğince Yunanistan'a verilmiştir. Barış Antlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından, 1 Nisan 1947'de, Rodos ve On İki Adadaki İngiliz askeri idaresi yerini Yunan Askeri idaresine bırakmıştır. Antlaşmanın onaylanmasından sonra da Yunanistan bu adaları "On İki Ada" (Dodekanes) adını verdiği bir idari bölüm hâlinde kendi topraklarına katmıştır (Turan, 1965: 87).

İstanköy'ün Yunanistan'a devrinden sonra Türkler üzerindeki baskı artmıştır. İş kurma ve taşınmaz mal satın almaya izni verilmemesi, ibadet ve anadilde eğitim haklarının sınırlandırılması, eğitim ve kamu hizmetine girme alanındaki fırsat eşitsizlikleri, 1952 toprak reformu, kamu imkanlarından yararlanamama gibi sebeplerle Türkler 1950'den sonra adayı giderek artan bir hızla terk etmeye başlamıştır. Adadan Türkiye'ye yönelik göç Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Kaymakçı ve Özgün, 2015: 7).

Günümüzde İstanköy Türkleri üzerindeki baskılar her ne kadar azalmış görünse de hala devam etmektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapmak istediğimiz Türkiye'de yaşayan İstanköylülerin dahi adlarının açık şekilde belirtilmesi halinde adalardaki akrabalarının ya da kendilerinin zarar görebileceği ya da turist olarak adaya gitmelerinin kısıtlanabileceği endişesini taşımaları, ada Türkleri üzerindeki baskının hala devam ettiğinin en açık göstergesidir. Nitekim araştırma boyunca dile getirilen bu endişeleri ortadan kaldırmak ve görüşülenlerin görüşlerini samimi şekilde anlatmasını sağlayabilmek için gerçek isimler yerine kod adlar kullanılmıştır.

Yöntem

İstanköy adası, gerek Türkiye'ye yakınlığı gerek barındırdığı Türk nüfusu gerekse adalardaki ibadete açık iki camiden birisine ev sahipliği yapıyor olması sebepleri ile Ege adaları içerisinde özgün bir örnek teşkil eder. Buna karşın ada hakkında yapılan akademik çalışma sayısı oldukça azdır. Yüzyıllardır İstanköy adasında yaşamakta olan Türkler, II.Dünya Savaşı sonrası dönemde önemli siyasi ve toplumsal değişimler yaşamıştır. Bu çalışma söz konusu dönemde ada Türklerinin günlük yaşam ve iletişim pratiklerini ortaya koyarak ada hakkındaki akademik bilgi birikimine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışma bir sözlü tarih araştırması olarak tasarlanmıştır. Bilindiği üzere sözlü tarih, “belli bir döneme ait kişisel tanıklık ve/veya yaşantıların belleğin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma yöntemidir” (Danacıoğlu, 2007: 138). Sözlü tarih çalışmaları, “tarih yazımında dışarıda bırakılmış kişi ve alanlara dair, değişen toplumlardan ve kültürlerden” insanlar dinlenerek ve onların hatıraları, deneyimleri ve yaşam öyküleri kaydedilerek ve yorumlayarak gerçekleştirilir (Thompson, 2006: 23). Bu çalışmalar, özellikle de mekâna dair yürütülen sözlü tarih çalışmaları, genellikle resmi anlatı dışında kalan günlük yaşam ve iletişim pratiklerinin ortaya çıkarılmasını vaat eder.

Bu çalışmada Türkiye ile Yunanistan arasında 20 Nisan 1951 tarihinde imzalanan Kültür Antlaşması¹ ile Türkiye’de öğretmen okulunda öğrenim gören ancak Yunan Hükümeti tarafından öğretmenlik yapmalarına izin verilmeyince 1967 yılında Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan iki öğretmenin anlatımları temel alınarak İstanköy Türklerinin II. Dünya Savaşı sonrası dönemdeki günlük yaşam ve iletişim pratiklerine ışık tutulmuştur.

Araştırmanın iki kişiyle sınırlı tutulmasının sebebi görüşülebilecek diğer kişilerin görüşme taleplerimizi geri çevirmesidir. Anlaşma kapsamında sadece 1958, 1959 ve 1960 yıllarında Türkiye’ye sınırlı sayıda öğrenci gönderilmiş onların da çok az bir kısmı mezun olabilmıştır. Mezunların bir kısmı vefat etmiştir. Kalanlar ise hastalıkları ya da Yunan Hükümetinin kendilerine ya da yakınlarına zarar verebileceği gerekçesiyle görüşme talebimizi kabul etmemişlerdir. Kartopu örnekleme tekniği ile ulaşılan 23 kişiden (5’i İstanköy’de yaşıyor) sadece 2’si görüşmeyi kabul etmiştir. Veriler iki öğretmen ile ayrı ayrı zamanlarda gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşülenlerin kabul etmemeleri nedeniyle görüşmelerin kayıt altına alınmasında ses kayıt cihazı ya da kamera kullanılmamıştır. Veriler elle not tutmak suretiyle kayıt altına alınmış ve görüşme sonunda görüşülenlere okutularak istenilen düzeltmeler yapılmıştır.

Çalışma boyunca II.Dünya Savaşı sonrası dönemde

İstanköy Adasında Yaşayan Türkler nasıl bir yaşam sürmekteydi?

İstanköy Türklerin başlıca sorunları nelerdi?

İstanköy Türkleri’nin birbirleriyle ve Yunanlılarla ilişkileri nasıldı?

İstanköy Türkleri birbiriyle ve Yunanlılarla nasıl haberleşmekteydi? sorularına yanıt aranmıştır. Görüşmelerden toplanan veriler literatür taraması sırasında belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde İstanköylü iki öğretmenle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda elde edilen bulguların sunumu yapılmıştır. K.A ile yapılan görüşme 12-13 Ağustos 2017, E.A ile yapılan görüşme ise 19-20 Ağustos 2017 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir.

Görüşülen öğretmenlerin birisi (E.A) erkek diğeri (K.A) kadındır. Her ikisi de Türkiye ile Yunanistan arasında 1951 yılında imzalanan Kültür Antlaşması ile Türkiye’de öğretmen okulunda öğrenim görmüş, mezun olduktan sonra Yunan hükümeti tarafından atamaları yapılmayınca 1967 yılında Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmışlardır. E.A ve K.A 1967 yılında İstanköy adasında evlenmiş ve bu evlilikten üç çocukları olmuştur.

Görüşülenlerden ilki olan K.A, 1946 yılında İstanköy adasının Germe köyünde dünyaya gelmiştir. Dört çocuklu bir Türk ailesinin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelen K.A, 1959 yılında

yapılan sınavda başarılı olarak Trabzon Beşikdüzü öğretmen okulunda öğrenime başlamış ve öğrenimin son yılını İstanbul tamamlayarak 1965 yılında mezun olduktan sonra İstanköy Adasına dönmüştür. Bütün girişimlerine rağmen öğretmen olarak ataması yapılmayan K.A, 1967 yılında kendisi gibi öğretmen okulu mezunu E.A ile evlenmiş ve aynı yıl İstanbul'a göç etmiştir. 15 yıl İstanbul'da yaşadıkdan sonra İzmir'e yerleşen K.A, halen E.A evli olup üç çocuk ve dört torun sahibidir. K.A, 1986 yılında vefat eden annesi ve 1990 yılında vefat eden babası, ömürlerinin sonuna kadar İstanköy adasında yaşamaya devam ettiğinden İstanköy'den hiç kopmamış, sık sık İstanköy'e gitmeye devam etmiştir.

Görüşülenlerden ikincisi olan E.A, 1944 yılında İstanköy adasının Germe köyünde dünyaya gelmiştir. Üç çocuklu bir Türk ailesinin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelen E.A, 1958 yılında yapılan sınavda başarılı olarak İzmir Ortaklar Öğretmen Okulunda öğrenime başlamış ve 1964 yılında buradan mezun olarak İstanköy Adasına dönmüştür. Öğretmen olarak atanmak üzere yaptığı başvuruda önce askerliğini yapması gerektiği aynı yıl askere gitmiş ancak döndükten sonra da ataması yapılmamıştır. Bir süre inşaatlarda çalıştıktan sonra 1967 yılında kendisi gibi öğretmen okulundan mezun olan K.A evlenen E.A, aynı yıl Türkiye'ye göç etmiştir. Eşinin ve kendisinin birçok akrabası İstanköy adasında yaşamaya devam ettiğinden İstanköy'den hiç kopmamış, sık sık İstanköy'e gitmeye devam etmiştir.

K.A ve E.A, 1950'li yıllarda İstanköy Adası'nı ve Germe Köyü'nü geri kalmış bir yer olarak tarif etmiştir. Anlatımlarına göre Türklerin çoğu geçimini çiftçilikle sağlamaktadır. Bakkal, kahvehane ve lokanta işleten birkaç kişi dışında Türkler arasında tarımdışı tarım dışı işlerle uğraşan kimse bulunmamaktadır. Maaşlı çalışan tek Türk, köy bekçisi Mehmet Bıçakçı'dır. Okuma-yazma oranı düşüktür. Elektrik, su ve telefon sadece şehir merkezinde sınırlı bir bölgede vardır. Radyo henüz yaygınlaşmamıştır. Evlerde su yoktur. Herkes suyunu Osmanlı döneminden kalmış mahalle çeşmelerinden almakta, çamaşırı evde sabunla ya da beyaz kille yıkayıp bu çeşmelerde durulamaktadır. Yollar asfalt değildir ve ulaşım ağı gelişmemiştir. Şehir merkezi sayılan limana sadece 2 km kadar uzakta olmasına karşın sağlık, alışveriş vb. zorunlu durumlar haricinde şehir merkezine gidiş geliş seyrek. Ancak aile reisleri önemli bir işleri olmadıkça her Cuma şehir merkezine Cuma namazı için gitmektedir. Ulaşım eşek ve at gibi binek hayvanları ile sağlanmaktadır. Sonradan taksiler çalışmaya başlamıştır.

O dönemde Germe'nin geçimini çoğunlukla tütün yetiştiriciliği ile sağlayan müstakil bir köy olduğunu belirten K.A ve E.A. daha sonra adının değiştirildiğini ve merkeze bağlı bir köy haline getirildiğini ifade etmiştir. Doğduğu yıllarda Germe köyünde 1500, şehirde merkezinde 500 olmak üzere İstanköy adasında 2.000 kadar Türk ve 26.000 kadar Rum yaşadığını; şehir merkezinde ve Türklerle Rumların birlikte yaşarken Germe Köyü'nde sadece Türklerin yaşadığını, köyde ve yakın çevresinde hiç Rum bulunmadığını anlatan K.A, 1954 yılında köye iki Rum ailenin yerleştiğini ve sonrasında sayılarının giderek arttığını belirtmiştir:

“Ben çocukken Germe'de hiç Rum yoktu. 1954 yılında iki Rum aile geldi ve zamanla Rumların sayıları arttı. 1955 yılında İstanbul'da çıkan olaylar ve Kıbrıs olayları sonrasında Ada Türklerinde tedirginlik başlamıştı. Türk aileler yavaş yavaş mallarını önce kalan Türklere kiraya vererek sonrasında da Rumlara satarak İzmir ve Aydın'a yerleşmeye başladı. 1967 Askeri Darbesi ve 1974 Kıbrıs Harekatı bu süreci daha da hızlandırdı. Ben de darbeden sonra Türkiye'ye döndüm”

K.A ve E.A. okula başladıkları dönemde Germe'de bir, şehir merkezinde bir olmak üzere İstanköy'de Türklerin gittiği iki ilkokul bulunduğunu, bu okullarda hem Rum hem de Türk hocaların görev yaptığını ifade etmiştir. E.A Germe İlkokulu'ndaki eğitim öğretim konusunda şu bilgileri vermiştir:

“Çocukluğumda Germe'de Türkçe ve Yunanca karma eğitim veren bir ilkokul vardı. Dilbilgisi, Türkçe, Din Bilgisi, Tabiat Bilgisi ve Matematik dersleri Türkçe; Yurttaşlık Bilgisi, Yunanca, Tarih ve Coğrafya dersleri Yunanca olarak okutulurdu. Okulda iki Rum, iki de Türk öğretmen bulunuyordu. Biz en çok Türk hocalarımız Hatice ve Hasan öğretmenleri severdik. Bize dini bilgileri Hasan (Kocaoğlu) Efendi anlatırdı. Namaz kılmayı, abdest almayı ve diğer dini konuları genellikle ondan öğrendik. Bizi köy camiine Cuma namazlarına götürürdü. Şehirdeki Türkler ise şehir ilkokuluna giderdi. Orada da adlarını Halit, Remziye ve Memnune isimli üç Türk öğretmen görev yapardı.

Bütün Türk çocuklarının en rahatsız olduğu ders tarihi. Yunan tarihi, mitoloji ve dini tarih ve Bizans tarihinin öğretildiği bu derslerde Ege denizinin adının nereden geldiği gibi ilkçağlara ait bilgiler yanında Osmanlıların, Bizans'a ve Yunanlılara yaptığı kötülükler anlatılır; Megali İdea ve Milli Rüya konusunda bilgiler verilir. Bunlar içerisinde beni en çok etkileyen, Yanya'da Türklere teslim olmayı reddeden Rum kadınların Osmanlı askerleri tarafından teker teker uçurumdan atıldığına ilişkin hikayeydi. Atalarımın böyle bir şeyi nasıl yaptığına bir türlü akıl erdiremezdim. Öğretmenimiz Taki bu hikayeyi, göz yaşları içinde öylesine etkileyici şekilde anlatırdı ki bugün bile bütün ayrıntıları ile hatırlıyorum.

Bir de "Altı Parmaklı Konstantin" efsanesi vardı. Osmanlıların öldürdüğü son Bizans Kralı Konstantin'in altı parmağı varmış. Bir gün altı parmaklı bir çocuk Yunan Kralı olacak ve İstanbul'u Türklerden geri alacaktı. Bu efsane derslerde anlatıldığı gibi halk arasında da zaman zaman dile getirilirdi."

K.A'da benzer bilgiler vermiş ve tarih derslerini hiç sevmediğini üzerinde durmuştur:

"Tarih derslerini Çapo isimli Rum öğretmen verirdi. Bize eski Yunan tarihini, mitolojik hikayeleri uzun uzun anlatırdı. Ayrıca Osmanlıları sürekli kötüler, Yunanlılar büyük zararlar verdiklerini, çok vahşi olduklarını anlatırdı. Ailemiz bize Osmanlı soyundan gelen Türkler olduğumuzu söylediği için ben bu anlatılardan hiç hoşlanmazdım. Benim gibi diğer Türk çocukları da bu anlatılardan rahatsız olurdu ama hiçbirimiz belli etmezdik. Sınıfı geçmek için anlatılarında mecburen öğrenirdik. Bugün bile Zeus'u, Hera'yı, Posedion'u dün gibi hatırlarım. Çocukken öğrenilenler unutulmuyor herhalde."

Daha önce de belirtildiği gibi görüşülenlerin her ikisi de Yunan Hükümeti adına Türkiye'deki öğretmen okullarında öğrenim görmüşlerdir. Nasıl seçtikleri konusundaki sorumuza K.A şöyle yanıt vermiştir:

"O yıllarda Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti arasında Yunanistan'daki Müslüman Türk çocuklarının eğitimi için öğretmen yetiştirmek üzere bir anlaşma imzalanmıştı. Ben de bu anlaşma kapsamında parasız yatılı olarak öğrenim görmek üzere köyümüzden dokuz kızla birlikte Rodos'ta bulunan Türk Konsolosluğu'nda sınava girdim. Bizi sınava din bilgisi dersi öğretmenimiz Hasan hoca götürmüştü. Sınavı bir Türk öğretmen yaptı. Matematik ve Türkçe sorularından oluşan sınav oldukça basitti. Dört kız, Bolu Kız Öğretmen Okulu'nu; benimde aralarında bulunduğum üç kız ise Trabzon Beşikdüzü Öğretmen Okulu'nu kazandı. Sınavı kazandığımız belli olduktan birkaç gün sonra Konsolos yardımcısı köye gelip bizi babalarımızdan teslim aldı. O yıllarda İstanköy'den Bodrum'a haftada bir gün sefer yapan küçük bir yolcu teknesi vardı. Bizi bu tekne ile Bodrum'a, oradan otobüsle önce İzmir'e oradan Bolu'ya ardından Ankara'ya oradan Samsun'a oradan da Beşikdüzü'ne gittik."

K.A Öğretmen Okulu dönemini ve burada yaşadığı sıkıntıları ise şu sözlerle anlatmıştır:

"Biz Beşikdüzüne varınca burayı çok dağlık bulduk. Bizim yaşadığımız yere hiç benzemiyordu. Ayrıca 12 yaşındaydık ve ailelerimizden ilk defa ayrılıyorduk. Bizi burada bırakmasın diye konsolos yardımcısının ayağına kapanıp ağlamaya başladık. Kendisi buranın güzel bir yer olduğunu, okulu zamanla seveceğimizi, mezun olduktan sonra öğretmen olacağımızı söyleyerek bizi teskin etti ve bu gecelik burada kalmamızı eğer burayı sevmez de İstanköy'e dönmek istersek yarın buradan uçakla geçeceğimizi, bizi de alacağını söyledi. Biz de inandık.

Okulun 100-150 kişilik iki yatakhane vardı. Öğrenciler iki katlı ranzalarda yatıyordu. Bizi aynı yatakhane ve yakın ranzalara yerleştirdiler. Bu kadar kalabalık bir grupta aynı mekanda uyumak bize çok garip geldi. Bütün gece ağlaya ağlaya uyuduk ve sabah hep birlikte bavullarımızı hazırlayarak Konsolos'u beklemeye başladık. Hatta Remziye isimli arkadaşımız konsolos yardımcısının geleceğine öylesine inanmıştı ki bütün uçaklara 'bre bre uçak geçiyor' diye seslenip bizi alsın diye el sallamıştı. Türkiyeli arkadaşlar onun söylediklerini 'fre fre' şeklinde anladığından adı 'fre fre Remziye' kaldı. O gün hiçbir uçak bizi almaya gelmedi; ama biz kısa zamanda arkadaşlarımızı ve öğretmenlerimizi çok sevdik. Öğretmenlerimiz bizimle her zaman çok ilgilendi. Beşikdüzü Öğretmen Okulunu o kadar çok sevdik ki beş yılın sonunda öğrenimimizi tamamlamak üzere İstanbul Ortaköy Öğretmen Okulu'na giderken çok ağladık ve oradaki arkadaşlarımızı ve öğretmenlerimizi Beşikdüzündekiler kadar sevedik.

İstanbul'daki öğretmenlerimiz de iyiydi ancak Beşikdüzündekiler kadar bizimle samimi değillerdi ve bizi taşralı görüyorlardı. Ayrıca İstanbul'a gönderilme sebebimiz, anlaşma kapsamında Türkiye'de okuyan diğer Yunan vatandaşı Türk öğrenciler gibi akademik Yunanca

öğrenmek olmasına karşın derslerimize gelen iki Rum hocanın çok yaşlı olması nedeniyle İstanbul'da iyi bir eğitim de alamadık.

Ben, benimle birlikte sınavı kazanarak Beylikdüzü'ne gelen iki arkadaşlarım gibi en çok tarih derslerinde zorlandım. Biz ilkokulda sadece Yunan tarihi görmüştük. Bu yüzden neredeyse hiç tarih bilmiyorduk. Hiç unutmam ilk sınavdan üçümüzde sıfır almıştık. Sonra ben hırs yaptım ve notumu dokuza çıkardım. Dilbigisi ve Türkçe gibi notlarımı da zamanla 8-9 not seviyesine çıkardım. Arkadaşlarım da benim kadar olmasa bile notlarını kısa zamanda yükseltmişti.

Bir de şunu unutamam. Biz ilkokulda her sabah Yunan bayrağını göndere çeker ve Yunan Marşı söylerdik. İstiklal Marşını ilk kez Beşikdüzü'nde duyduğumda çok duygulandım ve birden ağlamaya başladım. Hatta beni teselli etmeye çalışan öğretmenlerim, ağlama sebebimi öğrenince çok duygulandı ve gözleri doldu.”

K.A'dan bir yıl önce sınavı kazanan E.A ise Öğretmen Okulu dönemini ve burada yaşadığı sıkıntıları ise şu sözlerle anlatmıştır:

“Ben İlkokulu bitirdikten sonra Terzi Andoni'nin yanına çırak olarak girdim. Bu sırada Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan bir anlaşma kapsamında sınav açıldığını ve sınavı kazananların Türkiye'de parasız yatılı okuma hakkı kazanacağını öğrendim. Konsoloslukta yapılan sınava 18 kişi gittik. Bizi sınava arkadaşımın annesi Mürvetted Teyze götürmüştü. Sınavı sadece 6 kişi kazandı. Konsolosluktaki sınav 29 Ekim 1958 tarihinde Cumhuriyet Bayramı'nda yapılmıştı. Her yer Türk bayrakları ile süslüydü. Çok duygulandım, hele İstiklal Marşı söylenirken o kadar gururlandım o kadar duygulandım ki, göz yaşlarımı tutamadım. Benimle sınava gelen arkadaşlarımın da aynı şekilde duygulandığını ve ağladığını görünce biraz rahatladım. Bu bizim için eşsiz bir andı. Hiçbirimiz hayatımız boyunca unutamadık. İlk defa Türk olduğumuzla gurur duyabiliyorduk.

İki gün Konsoloslüğün belirlediği otelde kaldıktan sonra sınav sonuçları açıklandı. Konsolos muavini -kavas da deniliyor- Yunus amca hafta sonu Germe'ye gelip bizi ailelerimizden alacağını ve birlikte Ortaklar Öğretmen Lisesi'ne gideceğimizi söyledi ve bizi köye yolladı. Gerçekten de Yunus amca Pazar sabahı bizi babalarımızdan teslim aldı ve yolcu teknesi ile önce Bodrum'a oradan da otobüsle Ortaklar'a Öğretmen Okulu'na götürdü. O yılki sınava kızlar gelmemişti ancak bizden sonraki yıllarda kız öğrenciler de sınava girdi ve Türkiye'deki kız öğretmen okullarında öğrenim gördü. Eşimde onlardan birisidir. Adalardan öğretmen okullarına 1958, 1959 ve 1960 yıllarında sadece üç kez sınavla parasız yatılı öğrenci gönderildi; ondan sonra gönderilen olmadı.

Yunus amca bizi okulda bırakınca biraz ürkütk. Hatta bavullarımızı alıp okuldan kaçmayı düşündük fakat bavulların olduğu oda kilitli olduğu için bu planı gerçekleştiremedik. Okulun ilk günlerinde erkeklige helal getirmemek için kimse birbirine bir şey demezdi; ama akşam olunca hepimiz battaniyeyi üzerimize çeker ağladık. Ancak kısa zamanda arkadaşlarımıza ve okulumuza intibak ettik ve bu gece ağlamaları son buldu. Okulu'da altı yılda bitirerek 1964 yılında pekiyi derece ile mezun oldum.

Ailemin 1959 yılında Türkiye'ye göç etmesinin de etkisiyle okul yıllarım çok güzel geçmişti. Öğretmenlerimiz çok iyiydi. İyi bir eğitim almıştık. Yaz aylarında 15 gün Kuşadasında deniz kenarında kampımız olurdu. Bu kamplarda traktör kullanma, temel askerlik gibi konularda eğitimler verilir; İstanbul, Ankara, Bursa gibi yerlere geziler yapılırdı.

Okulda ilk başlarda yaşadığımız en büyük sorun arkadaşlarımızın özellikle kriz anlarında bize “Gavuristandan geldi” gibi sözler etmesiydi. İstanköy'de Türk olduğumuz için birçok hakarete maruz kalırken aynı işin kendi soydaşlarımız tarafından yapılması bizi çok üzüyordu. Şimdi hala görüştüğüm bazı arkadaşlarıma bu tip sözlerini hatırlattığımda çok mahcup oluyorlar.”

K.A ve E.A öğretmen okulundan mezun olduktan sonra üniversite okumak için Milli Eğitim Bakanlığına dilekçe verirler ancak Yunan Hükümeti adına bir uluslararası anlaşma kapsamında Yunanistan'da öğretmenlik yapmak üzere eğitildikleri söylenerek bu talepleri reddedilir. Bunun üzerine Yunan Hükümeti tarafından öğretmenliğe atanacakları beklentisiyle İstanköy'e dönerler ancak her ikisinin de ataması yapılmaz. K.A mezuniyet sonrasında yaşadıklarını şöyle anlatmıştır:

“Türkiye'de üniversiteye devam etme talebim kabul görmeyince mecburen İstanköy'e döndüm. Ancak İstanköy'e döndükten sonra Yunan Hükümet yetkililerinin bize olumsuz gözle bakmaya başladığını fark ettik. Eski öğretmenler emekli edildiği halde bizlerin ataması bir türlü

yapılmadı. Sanırım bizi Türk devletine yakın görmeye başlamışlardı. Bize niye Türkiye’de okuduğumuza ilişkin sorular dahi sordular. Bu arada Kıbrıs olayları sebebiyle ilişkiler de gergindi. Birkaç yıl atanma umuduyla bekledim. 1966 yılında Türk öğretmenler yerine Rumların atanması yapıldı ve tamamen Yunanca öğrenime geçilmesi ile atanma ümidim iyice azaldı. Bir süre sonra kendim gibi öğretmen okulu E.A ile evlendim ve Türkiye’ye döndüm.”

E.A’nın yaşadıkları da benzer içeriktedir. Üstelik sırf öğretmen olabilmek için askere gitmiş, askerlik sonrasında da inşaatlarda çalışmak zorunda kalmıştır:

“1964 yılında Ortaklar Öğretmen Okulu’ndan mezun olduktan hemen sonra Üniversite’ye devam edebilmek için Ankara’ya gittim. Ancak Milli Eğitim Bakanlığında görüştüğüm yetkililer Yunan Hükümeti adına Yunanistan’daki Türklere öğretmenlik yapmak üzere öğrenim gördüğümü, bu yüzden üniversiteye devam etmemin mümkün olmadığını söylediler. Ayrıca vize sürem bitmek üzereydi; sınırdışı edilmemek için İstanköy’e döndüm. Benimle birlikte Ortaklar’da okuyan ve mezun olan arkadaşım Mustafa C. ile beraber Rodos’ta bulunan Türk Konsolosluğuna gittik. Öğretmen olabilmek için neler yapmamız gerektiğini sorduk. Konsolos bizim için dilekçe yazdı ve bu dilekçe ile On İki Adalar Valiliğine başvurmamızı söyledi. On İki Adalar Valiliğinde görüştüğümüz yetkili Yunan yasalarına göre öğretmen olarak atanabilmek için askere gitmemiz gerektiğini söyledi. Tekrar Konsolosluğa gittik. Konsolos da öğretmen olabilmek için askere gitmemiz gerektiğini söyleyince askere gitmeye karar verdik ve İstanköy’e döndük. Bir hafta geçmeden bizi Polis Karakolu’na çağırdılar; neden Türkiye’de okuduğumuzu, Türkiye’de askeri eğitim görüp görmediğimizi sordular. Bir süre sonra da arkadaşım Mustafa C. ile birlikte bizi askere aldılar. Aslında biz Ortaklara altı kişi olarak gitmiştik ancak bunlardan ikisi sınıfta kaldı, birisi Türkiye vatandaşlığına geçti, birisinin de yaşı küçüktü. Bu yüzden sadece ikimiz askere gittik.

Tripoli’de ve Kalamata’da acemilik yaptıktan sonra Selanik yakınlarındaki Langaza kasabasında bulunan usta birliğine katıldık. Türkiye’de okuduktan sonra Yunan üniforması giymek bize zor gelmişti. Biz askerlik yaptığımız dönemde Langaza’da Türk izleri hala çok canlıydı. Yıkık minareli camiler, çeşmeler ve sık sık karşılaşılan Türkçe konuşan insanlar bu izlerin en önemlileri idi.

Askerlik sırasında özellikle Giritli Rumların çeşitli defalar hakaretlerine maruz kaldık. Hatta bölüğün berberi bir Giritli Rum’du ve bizim saçlarımızı özellikle diğerlerinden daha kısa ve kötü keserdi. Bize zaman zaman vahşi olduğumuzu söyleyip hakaret etmeye çalışanlar da olurdu. Bir keresinde de bu yüzden yumruk yumruğa kavga dahi ettiğimi hatırlıyorum. Çok hoş günler değildi. Hatta Yunan üniforması ile çarşıya çıktığımız için utandığımızdan Atatürk evine bile girememiş sadece uzaktan bakmakla yetinmek zorunda kalmıştık.

Askerlik bitince yeniden öğretmen olarak atanmak için Valiliğe başvurduk. Ancak yine atamamız yapılmadı. Zaten bir süre sonra Türkçe dersler kaldırıldı ve eğitim tamamen Yunanca oldu. Bize ihtiyaç kalmamıştı. Ben yine de biraz daha beklemeye karar verdim. Bir süre Mihail ve Yorgi isimli iki müteahhinin yanında çalıştım. İşleri bozulunca ilk olarak beni ve Ali isimli Türk arkadaşımı işten çıkardılar. Sonra babamın arkadaşı olan başka bir Rum’un yanında işe başladım. Bu arada benim gibi öğretmen okulu mezunu olan K.A nişanlandım ve Türkiye’ye dönmek üzere Konsolosluğa başvurudum. Konsolosluk izin vermedi.

1967 senesinde Yunanistan’da askeri darbe oldu. Beni yeniden askere almalarından korktuğum için hemen nişanlımla evlendim ve onu Türkiye’ye yolladım. Ardından da tekrar Konsolosluğa başvurarak yeniden askere alınabileceğimi ifade ettim. Konsolos bu sefer diplomamı ve vizeyi verdi. Ben de ilk yolcu teknesi ile Türkiye’ye döndüm.”

Türkiye’ye artık evli bir çift olan E.A ve K.A’nın Türkiye’ye döndükten sonra da sorunları bitmez. Bir süre sonra Yunan vatandaşlığından çıkarılırlar. Türk vatandaşlığına da kabul edilmezler. Vatansız hale gelirler. Ayrıca Türk vatandaşı olmadıkları için diplomalarını kullanmalarına ve öğretmenlik yapmalarına müsaade edilmez. Geçim sıkıntıları başlamıştır. Vize uzatma vb. konularda yaşadıkları sorunlar sebebiyle polisler sık sık evlerine gelmektedir. Bu sırada Kanada’ya iltica için başvururlar ve 1969 yılında kabul alırlar; ancak çektikleri bütün sıkıntılara rağmen anavatanından ayrılmak istemezler. İstanbul’dan İzmir’e taşınırlar ve kendi işlerini kurarak biraz düzleşe çıkarlar 1982 yılında yapılan bir düzenleme ile vatandaşlığa kabul edilirler. Nihayet Türk Kimliğine kavuşmuşlardır.

K.A. 1950’li yıllarda İstanköy Türklerinin sosyal yaşamına ilişkin şu bilgileri vermiştir:

“Ben çocukken İtalyanlar yeni gitmişti. Büyüklerimden İtalyan işgalinin ilk yıllarının fena olmadığını; ancak II. Dünya Savaşı yıllarında ada insanları çok yokluk çektiğini duymuştum. Türkler tarımla uğraştığı için bu yokluktan diğerlerinden daha az etkilenmiş. Tarım arazilerin çoğu Türklerin elindeydi. Türkler genellikle tütün ve bahçe tarımı yapıyordu. Benim babam önceleri tütün yetiştirirken sonradan domates ekme ve elde ettiği ürünleri salça fabrikasına satmaya başladı.

Köyde “Horoz Hasan” ve “Donlu Kemal”e ait iki bakkal dükkanı vardı. Bütün köylüler kışın bunlardan veresiye alışveriş yapar, yazın ürettiklerinden elde ettikleri kazancı bunlara verirlerdi. Örneğin benim babam Horoz Hasan’dan veresiye alır, hasat zamanı kazandığımız bütün parayı Horoz Hasan’a vermek zorunda kalırdık. Kimsede doğru dürüst para yoktu. Türk parası çok değerliydi. Hatırladığım kadarıyla 1 TL 3,5 milyon drahmidi. Yani Yunan parası çok değersizdi. Ekmek 1 milyon drahmidi. Sonradan paradan sıfırlar atıldı.

Ekonomik olarak en iyi durumda olanlar maaşlı çalışanlardı. Türkler de Yunanlılar gibi memur olmak isterdi fakat bu mümkün değildi. Bir kere Türklerin Yunancası zayıftı dolayısıyla da yüksek okullara devam edemezlerdi. Bir şekilde okusalar bile memur yapılmazlardı.”

E.A, K.A’nın anlattıklarına şu hususları eklemiştir.

“Çocukluğumda Germe oldukça geri kalmış bir yerdi. Elektrik, telefon, radyo yoktu. Aydınlatma sokak lambaları ile sağlanırdı. Sokak lambalarını Mehmet (Kerimoğlu) amca yakardı. Hatırladığım kadarıyla elektrik Germe’ye 1965 ya da 1966 yılında geldi. Köyde okuma yazma bilen sayısı çok azdı. Okuma yazma bilenlerde genellikle medrese öğrenim görmüş kişilerdi. Eski harfleri biliyorlardı. Birkaç kişi de İtalyanca biliyordu. Benim annemin de babamın da okuma yazması yoktu.

Şehirdekiler de dahil Türklerin tamamına yakını tarım işleriyle uğraşırdı. Tütüncülük başlıca geçim kaynağıydı. Köyün Kır Bekçisi dışında maaş karşılığı çalışan yoktu. Ayrıca birkaç kişi inşaat işlerinde çalışırdı.”

İstanköy Adasındayken dilinizi konuşabiliyor muydunuz? Dilinizi nerede öğrendiniz? şeklindeki sorumuzu görüşülenlerin her ikisi de dillerini ailelerinden öğrendiklerini, rahatça konuşabildiklerini, Germe’de zaten herkesin Türk olması sebebiyle bir sorun çıkmadığını; şehir merkezinde de kimsenin kimseye neden Türkçe konuşuyorsun diye müdahale etmediğini belirterek cevap vermişlerdir. Ayrıca görüşülenlerin her ikisi de evde sadece Türkçe konuşulduğunu, Yunanca’yı okulda öğrendiklerini ancak Yunancalarının zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.

İbadetlerinizi rahatça yapabiliyor muydunuz? şeklindeki sorumuzu görüşülenlerin her ikisi de beklenilenin aksine ibadetlerini yaparken herhangi bir sorunla karşılaşmadıklarını ifade ederek yanıtlamıştır. Bu konuda E.A’nın anlattıkları ilginçtir:

“İstanköy’de din konusunda fazla sorun yaşanmazdı. Hem Germe köyünde hem de şehir merkezinde ibadete açık camiler vardı. Hatta okuldayken Hasan Hoca bizi Cuma günleri namaza götürürdü. Yunanlıların bizim dinimizle ilgili bir sorunları yoktu. Onların sorunu Türk olmamızdı. Sürekli bizim Türk değil; Müslüman olduğumuzu söylerlerdi.

İstanköy’de iki Türk mezarlığı vardı. Birisi Germe’de, diğeri de şehir merkezi ile Germe arasındaki yol üzerinde bulunuyordu. Sonradan ikincisi kapatıldı ve sadece Germe’deki mezarlık kaldı. Bu konuda da bir baskı yoktu; ölümlerimizi adetlerimize uygun şekilde gömebiliyorduk”

Farklı olduğunuzu ne zaman, nerede ve nasıl anladınız? Ne hissettiniz? Ailenizin açıklaması ne oldu? şeklindeki sorumuzu E.A: “Farklı olduğumu ilk kez üç yaşlarındayken annemle şehre gidince fark ettim. Annem ferace giymişti; ama diğer kadınların kıyafeti farklıydı. Ayrıca bizimkinden farklı bir dil konuşuyorlardı” diyerek cevaplarırken E.A:

“Ben kendimi bildim bileli Yunanlılardan farklı olduğumu biliyordum. Ailemiz bizi Türk olarak yetiştiriyordu. Tarihimizi çok iyi bilmesek de Osmanlı’dan kaldığımızı bilirdik.

Okul yıllarında bazı törenler için şehre giderdik. Bu törenlerde her okul resmi geçitte Yunan bayrağı taşırdı. Bayrak taşıyanlar Kilise’ye alınır; diğerleri dışarıda beklerdi. Ama bizim okulun bayrağını taşıyanı içeriye almaz dışarıda bekletirlerdi. Bu bile bize farklı olduğumuzu hissettirirdi.

Yine Türk kadınların kıyafeti diğerlerinden farklıydı. Türk kadınlar ya ferace giyer ya da başını bağlardı. Mesela benim annem sadece başını bağlar ferace giymezdi. Ama ailemizin diğer kadınları ferace giyerdi.”

Yunanlılarla ilişkiniz nasıldı? Arkadaşınız var mıydı? Derecesi neydi? Hala görüşüyor musunuz? şeklindeki sorumuzu K.A: “Tarla komşumuzun kızları Kaliyopi ve Argilo vardı. Piri köyünden gelirlerdi. Yaz aylarında yaklaşık üç ay birlikte olur, denize girerdik. Başka samimi arkadaşım yoktu” diyerek yanıtlarken E.A. birçok Yunanlı arkadaşını olduğunu, ancak hiçbirisi ile Türk arkadaşları ile olduğu kadar samimi olmadığını ifade etmiştir.

Özel günler ve bayramlar nasıl geçerdi? şeklindeki sorumuzu görüşülenlerin her ikisi de Yunanlıların ve Türklerin birbirlerine çeşitli ikramlarda bulunduğunu belirterek cevaplamıştır. K.A bu konuda şu bilgileri vermiştir:

“Kurban bayramlarında Türkler kurban keser ve Yunan komşularına da kurban eti verirlerdi. Onlar da Nisan ayında Paskalya kutlarken Türklerle çeşitli renklere boyanmış yumurtalar ikram ederlerdi. Bir de domuz kesme zamanları olurdu. Domuzları boğazına şiş sokarak öldürürler sonra keserlerdi. Biz o dönemlerde Yunanlıların evine gitmezdik. Bu yüzden bize darıldıkları da olurdu. Ayrıca Türkler domuz kesilen kasaplardan et almazdı.”

Eşinizle Müslüman olmasaydı evlenir miydiniz? sorusunu görüşülenlerin her ikisi de evlenmeyeceklerini belirterek cevaplamıştır. E.A “1950’li yıllarda ne Germe’de ne de şehir merkezinde Türkler arasında Rumlarla evli kimsenin bulunmadığını, bunun Türkler arasında hoş karşılanmayacağını” ifade etmiştir.

Türkiye’de akrabalarınız var mıydı? Ne sıklıkla görüşürdünüz? şeklindeki sorumuzu görüşülenlerin her ikisi de Türkiye’de akrabaları bulunduğunu belirterek cevaplamış; E.A akrabaları ile düzenli bir iletişimleri olmadığını belirtirken K.A akrabaları ile iletişim halinde olduklarını anlatmıştır:

“Bodrum Akçaalan ve Milas Kazıklı köyünde birçok akrabamız vardı. Çok sık olmasa da birbirimize gider gelirdik. O yıllarda Bodrum’un yolları çok kötüydü ve ulaşım zordu. Türkiye’deki akrabalarımızın durumu bizden daha iyiydi. Adaya geldiklerinde bize plastikten yapılmış renkli bilezikler getirirlerdi. Çok hoşumuza giderdi. Gelmelerini dört gözle beklerdik. Bir de o yıllarda Türkiye’de ortaokula giden çocuklar ay yıldızlı şapka giyerlerdi. Akrabalarımız bunları da hediye olarak getirirdi. Erkek çocuklar bu hediyeleri çok severdi. Birisinin Türkiye’den akrabası geldiği zaman bu hediye şapkayı giyer sevinçle köyde tur atardı.”

Farklı dinden/etnik kökenden olmanız sebebiyle somut aşağılanma, tepki, dışlanma gördünüz mü? şeklindeki sorumuzu her ikisi de Türk ve Müslüman olmaları sebebiyle öğretmenlik yapmalarına müsaade edilmediğini vurgulayarak yanıt vermişlerdir. E.A. Türkiye ile Yunanistan’ın arasının bozulduğu kriz dönemlerinde hem Yunan makamlarının hem de halkın Türklerle daha dışlayıcı bir tavır takındıklarını anlatmıştır:

“Türkiye ile Yunanistan arasında herhangi bir kriz çıktığında ortam birden gerilmekte hem halk hem de hükümet yetkilileri bize olumsuz davranmaya başladılar. 1955 İstanbul Olayları yaşandıktan sonra Türklerin evlerinin yakılacağı ve Türkleri keseceği yönünde haberler yayıldı. Hatta babam çatıda tütünleri düzenlerken annem Rumların çatıdan eve girmeye çalıştığı zannederek çok korkmuş ve bağırmağa başlamış; annemi zor sakinleştirmişler. Bu olaydan sonra Türkiye’ye nasıl döneceğimizi düşünmeye başlamıştık. Benzer söylentiler 1964 Kıbrıs olayları sırasında ve sonrasında da yayıldı. 1967’de askeri darbe olduktan sonra Türklerle karşı ayrımcılık daha da arttı ve bu durum Yunanistan’ın Avrupa Birliği’ne girmesine kadar devam etti.

Rumlar doğrudan olmasa bile dolaylı olarak bizi sürekli dışlardı. Bizi Türk kabul etmedikleri (bizim Müslüman Rumlar olduğumuzu söylerlerdi) için sürekli Osmanlı’nın ve Türklerin kötülüklerini anlatırlar, birgün İstanbul’u Türklerden alacaklarından bahsederlerdi. Bizler tarihimizi fazla bilmesek de Türk olduğumuzu bilirdik.”

Benzer şeyler anlatan K.A ise özellikle okul kitaplarında Türklerle yönelik ağır hakaretlerin bulunduğunu vurgulamıştır:

“Genel olarak bakıldığında Rumlar ile Türkler arasında sorun yok gibi görünürdü. Ancak Türkiye ile Yunanistan arasında sorun çıkarsa Rumların davranışları hemen değişirdi. Mesela

1955 olayları sırasında şehir merkezinde Rum çocukları “Türkleri kes, kafasını tencereye koy!” diye bir tekerleme söylüyordu. Bazen de daha önce anlattığım altı parmaklı kralın doğduğunu ve İstanbul’u Türklerden yakında alacaklarını duyardık. Özellikle köylerden gelenler Türklere daha olumsuz yaklaşırdı. Hatta tarla komşularımızdan Maria, aramız çok iyi olduğu halde babama Türkiye ile savaş çıkarsa bizi keseceklerini söylemiş. Babam çok bozulmuş ve böyle bir durumda Türkiye’nin daha yakın olduğunu; Yunanlılar gelene kadar Türklerin çok daha önce adaya geleceğini söylemiş. Bunlar hoş şeyler değildi. Biz her zaman kesilme korkusu yaşadık.

Bir de okul kitaplarında Türklerden vahşi olarak bahsedilir; Türklerin Bizans ve Yunan uygarlıklarını yok ettiği; Rumları kılıçtan geçirdiği, kadınlara tecavüz ettiği, zorla Müslüman yaptığı anlatılırdı. Bunları okumak bizi çok üzzerdi.

İstanköy’de Türkçe basın yayın organları var mıydı? Bunları ne kadar sıklıkla okurdunuz ya da dinlerdiniz? Bu yayınlarda Türkler/Müslümanlar aleyhine yayınlarla karşılaştınız mı? şeklindeki sorumuza görüşülenlerin her ikisi de İstanköy’de Türkçe bir basın yayın organı bulunmadığını, bununla birlikte zaman zaman TRT radyosunu dinlediklerini belirterek yanıtlamışlar. E.A bu konuda şu bilgileri vermiştir:

“Ada Türklerinin azınlık statüsü olmadığı için gazete vb. bir basın organımız yoktu; ayrıca gazete okuyabilecek kültürde okuma yazma bilen insan sayısı da çok azdı. 1920’den önce doğanların hiçbirisi okuma yazma bilmezdi. Bilenlerde medrese de okumuştur ve Osmanlıca biliyorlardı. Rumca’yı ise sadece konuşabiliyorduk. Okuyup yazacak seviyede Rumca bilen kişi sayısı da azdı. Düzenli olarak Rumca gazete satın alan ve okuyan kimseyi hatırlamıyorum. Bu yüzden bunlarda Türklere hakaret edilip edilmediğini bilmiyorum, ancak sinema filmlerinde Türk düşmanlığı yapılır; Türklere hakaretler edilirdi. Hiç unutmam sinemaya Türklerin Viyana’yı kuşatmasına ilişkin bir film gelmişti. Filmde “bela saçan Türkler geliyor, aman çocuklar kaçın” diye bağırın insanlar vardı.

Biz haberleri radyodan alırdık. Kır bekçisi Mehmet amca 1954 yılında büyük batarya ile çalışan bir radyo almıştı. Radyo beyaz örtülü bir masanın üzerinde dururdu. Hatta ben radyoyu ilk gördüğümde bir insanın içine nasıl sığıdığını anlamlandıramamış, masa örtüsünün altına bakma gereği hissetmişim. Bütün köy Mehmet amcanın evinde toplanır; orada Türkçe haberleri, şarkıları, türkülerini dinlerdik. Rum polisi gelirse kanalı değiştirir Yunan radyolarından birisini açardık. Zamanla herkes kendi evine radyo aldı. Böylece ana haber kaynağımız radyo haline geldi.”

Görüşülenlerin her ikisi de İstanköy’ü zaman zaman özlemekle birlikte Türkiye’ye yerleşmekten mutlu olduklarını, orada kalan akrabalarının hala birçok ayrımcılığa maruz kaldıklarını, hala Türk çocuklarının kendi dillerinde eğitim göremediklerini bu yüzden gençlerin Türklüklerini yavaş yavaş kaybettiğini, Türkiye’nin ada Türkleriyle daha fazla ilgilenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların, yürüttüğü özverili çalışmalarıyla İstanköy ve Rodos Türkleri’nin sorunlarını Türkiye’ye ve dünyaya duyuran Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün tarafından 2014 (Kaymakçı, 2014: 153-184) ve 2015 yıllarında yayınlanan sözlü tarih çalışmaları (Kaymakçı ve Özgün, 2015: 11) ile büyük ölçüde paralellik gösterdiği görülmüştür. İlk olarak Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün’ün çalışmalarına benzer şekilde bu çalışmada da Türkiye’de yaşayan İstanköylü Türkler, İstanköy’e göç gelişlerinde sorun yaşayabileceklerini ya da halen adada yaşayan yakınlarına baskı yapılabileceğini düşünerek isimlerini gizli tutmak istemişlerdir.

Ayrıca İstanköy Türklerinin eğitim ve kültürel açıdan yaşadığı sorunların geçen zaman içinde azalmak yerine arttığı, II. Dünya Savaşı sonrasında anadil eğitimi ve din alanında sahip olunan hakların genişlemek yerine gittikçe daraldığı, ada Türkleri daha önce kendi dillerinde dil ve din dersleri görebilirken 1970’lerden itibaren bu haklarının ellerinden alındığı ve halen ada Türklerinin en önemli sorunlarından birisinin eğitim ve buna dayalı olarak yaşanan fırsat eşitsizlikleri olduğu anlaşılmıştır (Kaymakçı ve Özgün, 2014).

Bunun yanında Türk kimliğine yönelik baskıların bitmediği, resmi makamların ada Türklerini, “Müslüman Yunanlılar” olarak görmeye ve kendilerini böyle kabule zorlamaya devam ettiği; Türklerin elinde bulunan arazilerin çeşitli yollarla Yunanlılara satıldığı, ada Türklerinin asimile edilmeye çalışıldığı, Türkiye ile Yunanistan’ın ilişkilerin bozulduğu dönemlerde ada Türkleri

üzerindeki baskının daha da arttığı gibi bulguların da Kaymakçı ve Özgün'ün sonuçları ile benzer nitelikte olduğu görülmüştür.

Sonuç

Bir sözlü tarih araştırması olarak tasarlanan bu çalışmada, İstanköy Türklerinin İkinci Dünya Savaşı Sonrasında günlük yaşam ve iletişim pratikleri, 1967 yılında Türkiye'ye göç etmiş iki İstanköylü öğretmen ile yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular çerçevesinde ortaya konulmuştur. Görüşülenlerden E.A 1958, K.A ise 1959 yılında girdikleri sınavlarda başarılı olarak Türkiye ile Yunanistan arasında 1951 yılında imzalanan Kültür antlaşması çerçevesinde Türkiye'de Ortaklar ve Beşikdüzü Öğretmen Okulları'nda okumaya hak kazanmış, okullarından iyi derece ile mezun olmuştur. Buna karşın Yunan Hükümeti tarafından öğretmenlik yapmaları için izin verilmeyince her ikisi de 1967 yılında Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Yapılan analiz sonucunda II. Dünya Savaşı sonrasında İstanköy adasının gelişmemiş bir yer olduğu, adada 26.000'i Rum 2.000'i Türk olmak üzere toplam 28.000 kişinin yaşadığı, Türklerin genellikle Germe köyünde ve şehir merkezinde yerleşik olduğu ve Germe'de 1500 şehir merkezinde 500 kadar Türkün bulunduğu, Türklerin geçimlerini genellikle tütün ve bahçe tarımı ile sağladığı, Türkler arasında bir kır bekçisi dışında memur olan kimsenin bulunmadığı saptanmıştır. Adada elektrik, elektrik su ve telefon gibi temel hizmetlerin sadece şehir merkezi ile sınırlı olduğu, Germe köyünde aydınlatmanın sokak lambaları ile su ihtiyacının ise Osmanlı döneminden kalma çeşmelerden karşılandığı, ulaşım ağının da fazla gelişmediği, şehir merkezi köyler arasındaki ulaşımın genellikle at ve eşek gibi binek hayvanları ile sağlandığı, taksi sayısının sadece beş olduğu bulgulanmıştır.

Görüşülenlerin anlatılarından Türkler arasında okuma yazma oranının düşük olduğu, 1920 öncesi doğanlar arasında okuma yazma bilen kimsenin bulunmadığı, daha sonraki yıllarda doğanlar arasında medresede Osmanlıca öğrenenlerin bulunduğu, okuma yazma oranının düşük olmasının da etkisiyle Türklerde tarih bilgisinin az olduğu, bu yüzden çocuklarına sağlıklı bir tarih eğitimi veremedikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte Yunan Hükümeti'nin Ada Türklerinin Türk değil Müslüman ya da Müslüman yapılmış Rum oldukları yönündeki propagandasının etkili olmadığı, ebeveynlerin çocuklarına sınırlı da Türklük bilinci kazandırdığı, doğumdan itibaren çocuklarına Osmanlı döneminde adalara yerleştirilmiş Türkler olduklarını öğrettikleri görülmüştür. Ailelerin bu anlatıları ile okulda tarih derslerinde öğretilenlerin çatıştığı, özellikle Türklerin Yunan ve Bizans uygarlıklarını yıkan vahşi insanlar olduğu yönündeki anlatıların Türk çocuklarını rahatsız ettiği, ancak çocukların bu rahatsızlıklarını dile getiremedikleri anlaşılmıştır.

Bunun yanında İstanköy Türklerinin, Cuma namazları başta olmak üzere ibadetlerini yerine getirebildikleri, eğitim konusunda karma bir düzenin uygulandığı; dilbilgisi, Türkçe, Din Bilgisi, Tabiat Bilgisi ve Matematik derslerinin iki Türk öğretmen tarafından Türkçe; Yurttaşlık Bilgisi, Yunanca, Tarih ve Coğrafya derslerinin iki Rum öğretmen tarafından Yunanca olarak okutulduğu, öğrencilerin okulda din eğitimi almasına karışılmadığı, öğrencilerin din bilgisi öğretmeni ile Cuma namazına gidebildiği belirlenmiştir. Din konusundaki bu olumlu yaklaşıma karşın tarih derslerinde son derece olumsuz bir yaklaşımın hakim olduğu, derslerde sadece Yunan mitolojisi, Bizans Tarihi, modern Yunan tarihi, Megali İdea gibi konuların anlatıldığı, Türklerin Bizansa ve Yunanlılara sürekli kötülükler yapan vahşi insanlar olarak gösterildiği, Türk tarihine ilişkin herhangi bir olumlu bilginin verilmediği anlaşılmıştır.

Ayrıca ada Türkleri ile Rumlar arasında ilişkilerde büyük sorunların bulunmadığı, karşılıklı olarak birbirlerinin bayramlarını kutladıkları, komşu olarak birbirine gidip geldikleri; ancak Türkiye ile Yunanistan arasında bir kriz çıkması halinde bu ilişkilerin birden bozulduğu, böylesi dönemlerde birbirine karşılıklı olarak iğneleyici sözler sarf edebildikleri ya da Rum çocukların Türkleri aşağılayan tekerlemeler söyleyerek sokaklarda dolaşarak Türk toplumunda tedirginliğe sebep olabildikleri; Türklerin her an bir katliamla karşı karşıya kalma korkusu yaşadığı saptanmıştır.

Bunun yanında adada iletişim ve ulaşım ağının zayıf olduğu, iletişimin genel olarak yüz yüze iletişim yoluyla sağlandığı, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmadığı, Türklerin herhangi kitle iletişim aracına sahip olmadığı, haber alma ihtiyacının genellikle Türkiye'den gelen akrabalarından ya da Türk radyolarından karşılandığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada İstanköy Türklerinin, tarihlerinin en sıkıntılı dönemlerinden biri olan II. Dünya Savaşı sonrasında yaşamlarını nasıl idame ettirdiklerine, kimliklerini nasıl koruduklarına, adanın diğer sakinleri ile ilişkilerine ve yaşadıkları sorunlara ışık tutulmaya çalışılmıştır. Veriler derinlemesine görüşmeler yoluyla elde edildiği için elbette arşiv belgeleri gibi kanıtlarla desteklenmelidir. Bununla birlikte elde edilen bulguların Türkiye'nin, özelde halen sayıları 2.000 civarında olan İstanköy Türkleri'ni, genelde ise bütün Yunanistan ve Balkan Türkleri'ni daha iyi anlayarak daha sağlıklı bir iletişim zemini tesis etmesine dolayısıyla da daha iyi ilişkiler geliştirmesine katkı sağlama potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir.

Sonnotlar

¹ Antlaşma, 12 Mayıs 1952 tarihinde 5932 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Kırallığı arasında imzalanan Kültür Anlaşmasının onanması hakkında Kanun ile onaylanmış ve 17 Mayıs 1952 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kaynaklar

- AHBAB, Y. (2009). *Yakın Dönem Tarihimizde İstanköy Adası*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAŞEREN, S. H., (2003). *Ege Sorunları*, İstanbul, Tüdev Yayınları,
- BAYKARA TAŞKAYA, A. (2023). Osmanlı İnşaat Mühendisliğine Bir Örnek: İstanköy Limanı Çalışmaları (1850-1909). *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2269-2310.
- BAYKARA TAŞKAYA, A. (2022). Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Tahrir-i Nüfus Çalışmaları (1830-1907). Ed. Murat Baş, *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar, XVIII*, 513-541, Konya, Eğitim Yayınları.
- ÇELİKKOL, Z. (1990). *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*. Ankara: TTK Yayınları.
- DANACIOĞLU, E. (2007). *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul.
- EMECEN, F. (2001). İstanköy, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt XXIII, TDV Yayınları, Ankara, ss.308-310.
- HAYTA, N. (1994). Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu (1912-1918), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C. 5, S.131-144
- İNCE, F. (2013). Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C. 53, S.101-128.
- KARAL, E. Z. (1943). *Osmanlı, İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını
- KAYMAKÇI, M. (2014). Rodos ve İstanköy Türklüğü'nün Güncel Sorunları ve Çözüm Önerileri, (Eds.) Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün *Rodos ve İstanköy Türklüğü*, , İzmir, İstanköy ve On İkiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını S.3-22;
- KAYMAKÇI, M. ve ÖZGÜN, C. (2015). *Rodos ve İstanköy Türklerinin Yakın Tarihi: Ege Denizinden Yükselen Sessiz Çılgılık*, İzmir, Rodos İstanköy ve On İki Ada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını
- ORHONLU, C. (1964). On İki Ada'da Türk Eserleri ve Türk Nüfusu. *Türk Kültürü*, 24, S.29-34.
- ÖRENÇ, A. F. (2006). *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Ada*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- ÖZGÜN, C. (2014). Rodos ve İstanköy Türklerinde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam. (Ed.) Mustafa Kaymakçı ve Cihan Özgün. *Rodos ve İstanköy Türklüğü*, İzmir, İstanköy ve On İki Ada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, s.153-184.
- PATON, W. R., Hicks, E. L. (1891). *The inscriptions of Cos*. Clarendon Press.
- PECK, H. T. (1897). *Harper's Dictionary of Classical Literature And Antiquities*. New York, Harper & Brothers Publishers.

- TAŐKIRAN, C. (2011). Sahipsiz On İki Ada Türkleri. *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 75-84, Ankara, EkoAvrasya Yayınları.
- THOMPSON, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. (Eds.) Aynur İlyasoğlu ve Gülay Kayacan, *KuŐaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih alıŐmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003*, 23-38. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TURAN, Ő. (1965). Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden ıkıŐı, *Belleten*, XXIX, S.77-119.
- YILMAZ, G. (2007). Rodos ve On İki Ada’daki İtalya İle Yunan Yönetiminin Baskı Politikaları. (Eds.) Zeki Dilek vd. *Tarih Ve Medeniyetler Tarihi VII.Cilt*, Ankara, TTK Yayınları, s. 3361-3370.